

SPAUDOS LAISVĖ IR JOS ĮTAKA KURIANT PILIETINĘ VISUOMENĘ

Vytas Urbonas

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Straipsnyje lyginamosios analizės metodu nagrinėjama spaudos laisvės padėtis Lietuvoje bei jos įtaka kuriant pilietinę visuomenę įvairiais šalies istorijos laikotarpiais. Trumpai apžvelgiamas nelegalus lietuviškų leidinių platinimas Rusijos okupuotoje Lietuvoje spaudos draudimo laikotarpiu (1864–1904 m.), taip pat griežta carinės administracijos vykdyta periodinių leidinių cenzūra panaikinus lietuviškos spaudos draudimą, spaudos laisvės garantijos tarpukario Lietuvos konstitucijose ir Spaudos įstatymuose, tikra žodžio ir spaudos laisvė atkurtoje nepriklausomoje Lietuvos valstybėje.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: spaudos laisvė, lietuviška spauda, spaudos draudimas, cenzūra, spaudos įstatymas, konstitucija, visuomenės informavimo priemonė, žurnalisto teisės, žurnalisto pareiga, žurnalisto atsakomybė.

Abstract

By the method of comparative analysis the article approaches the state of free press in Lithuania and its influence on the formation of a civic society in various historic periods of the country. There is a short survey of illegal circulation of Lithuanian publications in Lithuania occupied by Russia during the run of the press ban (1864–1904), the strict censorship of periodicals by the tsarist authorities after abrogation of the Lithuanian press ban, securities of press freedom in the constitutions and the Press laws of interwar Lithuania, the genuine free speech and press in the re-constituted independent Lithuanian state.

KEY WORDS: freedom of the press, Lithuanian press, press ban, censorship, press law, constitution, mass media, journalistic right, journalistic duty, journalistic responsibility.

Įvadas

Spaudos laisvė – tai kiekvieno demokratinės visuomenės nario teisė laisvai ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas. Ta laisvė gali būti apribota tik įstatymu, siekiant apginti žmogaus sveikatą, garbę, orumą, privatų gyvenimą, taip pat valstybės konstitucinę santvarką, nepriklausomybę, teritorinį integralumą. Valstybėje, kurioje egzistuoja spaudos laisvė, kiekvienas pilietis turi teisę netrukdomas įstatymo nustatyta tvarka steigti įvairias žiniasklaidos priemones. Jų cenzūra yra draudžiama. Valstybinės institucijos bei privačios struktūros negali kištis į žiniasklaidos priemonių veiklą. Niekas negali riboti žmogaus teisės užsiimti žurnalistine ar leidybine veikla. Taip spaudos laisvės turinys apibūdinamas *Žurnalistikos enciklopedijoje* (1997, p. 462).

Taigi, kad valstybėje normaliai galėtų funkcionuoti žiniasklaidos priemonės, susiklostytų tinkami žiniasklaidos ir visuomenės santykiai, pirmiausia turi būti užtikrinta reali žodžio ir spaudos laisvė. Be tikros spaudos laisvės bet kuri žiniasklaidos priemonė negali reikiamai atlikti savo pagrindinių funkcijų. Spaudos laisvė dažniausiai ir suprantama kaip teisė reikšti mintis, nuomones ir teikti informaciją viešai, netrukdomai, be jokių valdžios nustatytų apribojimų, žodžiu arba per spaudą. Ji yra neatskiriama visos laisvių sistemos demokratinėje visuomenėje dalis: jeigu nėra spaudos ir žodžio laisvės, paprastai būna apribotos arba visiškai ignoruojamos ir visos kitos laisvės. Kova už spaudos ir žodžio laisvę – tai žmogaus siekimas laisvai dirbti ir gyventi, atsižvelgiant į objektyvius gamtos ir visuomenės dėsnius, socialines ir istorines sąlygas. Todėl nagrinėjant bet kurios šalies žiniasklaidos priemones, pirmiausia nustatoma, ar valstybėje yra garantuojama žodžio ir spaudos laisvė.

Spaudos laisvės idėjos pirmiausia atsirado Anglijoje. XVII a. pradžioje šioje valstybėje kelerius metus buvo leidžiama laisvai skelbti Parlamento debatus. Kai ši teisė buvo panaikinta, kilo didelis nepasitenkinimas, prasi-

dėjo kova už spaudos laisvės gražinimą. Nors 1695 m. Anglijoje buvo panaikinta spaudos cenzūra, tačiau tikros spaudos laisvės šalyje dar nebuvo. Pirmasis rašytinis teisinis dokumentas dėl spaudos laisvės pasirodė Švedijoje. Ten 1766 m., kaip šalies konstitucijos dalis, buvo priimtas Spaudos laisvės aktas. (Tiesa, po šešerių metų žodžio laisvė Švedijoje buvo panaikinta ir kitas spaudos laisvės įstatymas priimtas tik 1812 m.) Žodžio ir spaudos laisvės principai buvo deklaruoti ir 1789 m., Didžiosios prancūzų revoliucijos metu, priimtoje Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje. Joje sakoma: „Laisvai pasikeisti mintimis ir nuomonėmis yra viena iš brangiausių žmogaus teisių. Kiekvienas pilietis gali laisvai kalbėti, rašyti ir spausdinti su sąlyga, kad turės atsakyti už piktnaudžiavimą šita laisve įstatymo numatyta tvarka“. 1791 m. Prancūzijoje buvo priimtas ir Spaudos įstatymas, kuris, tiesa, paskui daug kartų taisomas, garantuojant visišką spaudos laisvę arba daugiau ar mažiau ją ribojant; tik 1881 m. šioje valstybėje priimtas tikrai demokratiškas Spaudos laisvės įstatymas, kurio pagrindiniai principai galioja ir dabar.

Daugelyje šalių spaudos laisvės principai buvo pateikiami konstitucijose. Dar 1791 m. JAV įsigaliojo Pirmoji konstitucijos pataisa, kurioje buvo skelbiama, jog šalies Kongresas negali priimti įstatymų, ribojančių (greta kitų laisvių) žodžio ir spaudos laisvę. Vėliau žurnalistų veiklos teisės ir spaudos laisvės nuostatos buvo deklaruotos Anglijos bei Italijos konstitucijose, o XIX a. išdėstytos ir Norvegijos, Nyderlandų, Belgijos, Austrijos konstitucijose. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje žodžio ir spaudos laisvės principai daugelyje Europos šalių įsigaliojo ir praktiškai. Tačiau 1914 m. prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, visose į karinį konfliktą įsitraukusiose valstybėse buvo įvesta spaudos cenzūra, panaikintos žodžio ir spaudos laisvės garantijos.

Tarpukariu (1918–1939 m.), atsižvelgiant į spaudos laisvės lygį, išskiriamos trys valstybių grupės. Pirmoje

grupėje spaudos laisvę garantavo veikiantys įstatymai ir išgalėjusi praktika, antros grupės šalyse spaudos laisvė buvo daugiau ar mažiau suvaržyta, o trečios grupės valstybėse (Tarybų Sąjungoje, Italijoje, Vokietijoje), kur vyravo totalitarinis bei autoritarinis valdymas, žodžio ir spaudos laisvės praktiškai nebuvo. Po Antrojo pasaulinio karo (vykusio 1939–1945 m.) žodžio ir spaudos laisvė labai varžoma socialistinės ir komunistinės orientacijos šalyse. 1988–1990 m. Rytų ir Vidurio Europos šalims atsisakius komunistinės santvarkos ir atkūrus savo nepriklausomybę, daugelyje šio regiono valstybių susiformavo laisva demokratinė žiniasklaida. Spauda, radijas bei televizija lėčiau laisvėjo tik tose valstybėse, kuriose sunkiai kūrėsi demokratinio valdymo sistema arba kuriose kelerius metus vyko karo veiksmi. Paskutiniajame XX a. dešimtmetyje daugelyje pasaulio valstybių jau buvo praktiškai garantuota žodžio ir spaudos laisvė. 2000 m. iš 187 pasaulio valstybių 72 žiniasklaida buvo visiškai laisva, 53 – iš dalies laisva. Tačiau 62 šalyse žiniasklaida dar nebuvo laisva. 21 procentas pasaulio gyventojų galėjo laisvai, 43 procentai – tik iš dalies naudotis žiniasklaidos priemonėmis.

Šio straipsnio tikslas – aptarti spaudos laisvės atsiradimo aplinkybes bei raidą Lietuvoje įvairiais jos istorijos laikotarpiais, parodyti, kokią įtaką spaudos laisvė turėjo kuriant demokratinę pilietinę visuomenę mūsų šalyje.

Taikant istorinį lyginamąjį bei lyginamosios analizės metodus, straipsnyje apibūdinamas *spaudos laisvės* sąvokos turinys, apžvelgiama žodžio ir spaudos laisvės idėjos įgyvendinimo istorija, parodoma vykusio kova dėl lietuviško žodžio ir lietuvių spaudos laisvės įvairiais Lietuvos okupacijos laikotarpiais. Daug dėmesio skiriama lietuviškų laikraščių ir žurnalų leidimui ir platinimui Lietuvoje spaudos draudimo sąlygomis, pirmiesiems spaudos įstatymams ir spaudos laisvės padėčiai tarpukario Lietuvoje, spaudos laisvės garantijoms dabartinėje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje bei Visuomenės informavimo įstatyme, spaudos laisvės vaidmens didinimui kuriant demokratinę pilietinę visuomenę.

1. Lietuviškos spaudos draudimo laikotarpis

Lietuvių spauda, kovodama dėl savo laisvės, nuėjo ilgą ir sudėtingą kelią. XIX a. antroje pusėje Lietuvos, tuo metu buvusios Rusijos imperijos sudėtine dalimi, laikraščiai ir žurnalai buvo pradėti leisti spaudos draudimo (1864–1904 m.) sąlygomis, kai bet kokia raštija lotyniškais rašmenimis Lietuvoje buvo uždrausta. Todėl lietuviška spauda buvo leidžiama Mažajoje Lietuvoje (daugiausia Tilžėje). Pirmųjų lietuviškų leidinių spausdinimas už Lietuvos ribų labai trukdė steigti naujus leidinius, plėsti laikraščių ir žurnalų bendradarbių gretas, sudarė sunkumų platinant išspausdintus leidinius pačioje Lietuvoje. Tačiau tokia padėtis besiformuojančiai lietuvių žurnalistikai turėjo ir teigiamas reikšmes. Pirmieji tikri lietuviški žurnalai *Aušra*, *Šviesa*, *Varpas*, *Ūkininkas* buvo leidžiami be jokios cenzūros, jų redaktoriai ir publikacijų autoriai neturėjo taikytis prie valdžios reikalavimų, galėjo nevaržomai kritikuoti rusų caro administraciją ir vietinius valdininkus. Tiesa, tam

tikra spaudos laisvė jau buvo lietuviškoje Užnemunėje, kur nuo 1808 m. gegužės 1 d. iki 1940 m. galiojo vadinamasis Napoleono kodeksas, numatęs ne tik tikybos, bet ir susirinkimų bei spaudos laisvę (Meškauskaitė, 2004, p. 64).

Rusijos caro valdžia pačioje Lietuvoje persekiojo nelegalių lietuviškų leidinių skaitytojus, bendradarbius ir platintojus, juos dažnai sulaikydavo ir bausdavo. Tačiau tai tik didino lietuvių priešišumą carizmui, telkė juos į kovą už šventas tautos teises. Ta kova ypač sustiprėjo nuo XIX a. 9-ojo dešimtmečio, kai pradėtos organizuoti specialios knygnešių bendrijos bei draugijos, kurios iš užsienio gabendavo bei Lietuvoje platindavo ir knygas, ir periodinius leidinius (Vėbra, 1996). Nors daug knygų, laikraščių bei žurnalų valdžia atimdavo, sunaikindavo, lietuviškosios spaudos tradiciniu lotynišku raidynu nuolat gausėjo: profesoriaus Z. Zinkevičiaus turimais duomenimis, per 40 spaudos draudimo metų pasirodė net 3320 pavadinimų lietuviškų knygų ir apie 120 periodinių leidinių (Zinkevičius, 1992). Kuo griežčiau buvo kovojama su lietuvių spauda, tuo pastarosios tonas carizmo atžvilgiu darėsi radikalesnis.

Užsienyje lietuvių kalba išspausdintų ir į Lietuvą nelegaliai įvežamų knygų, brošiūrų, maldaknygių, kalendorių bei periodinių leidinių srautas ypač padidėjo XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje ir XX a. pradžioje. Todėl vietinė rusų caro valdžios administracija vis dažniau kėlė mintį, jog galima būtų spausdinti kai kuriuos cenzūruotus lietuviškus leidinius, pirmiausia maldaknyges ir kalendorius, lotynišku šriftu, nes tai padėsią geriau kovoti su užsieniniais kontrabandiniais leidiniais. Jos nuomone, spaudos draudimas tik prisideda prie revoliucinės, antivyriausybines literatūros plitimo ir kenkia spaudos reikalams Rusijos imperijoje. Ir kitoms valstybinėms institucijoms tapo aišku, kad administracinės priemonės ir baudmės nelegaliosios spaudos platinėjoms bei skaitytojams savo tikslo nepasiekdavo, buvo neefektyvios (Merkys, 1978, p. 217). O nepasitenkinimas spaudos draudimu bei pačia caro valdžia ir demokratinis nacionalinis judėjimas, kurio turinį sudarė lietuvių spaudos ir tikėjimo laisvė, kova už gimtosios kalbos teises mokykloje ir valstybinėse įstaigose, už vietos inteligentijos teisę gauti tarnybą pačioje Lietuvoje, nuolat stiprėjo.

Matydamas, kad lietuviškos spaudos draudimas nebesustabdys lietuvių nacionalinio sąjūdžio, tautinės savimonės augimo, lietuvių literatūros ir periodinės spaudos plėtotės, Rusijos Ministrų komitetas 1904 m. gegužės 7 d. (senuoju stiliumi – balandžio 24 d.) paskelbė nutarimą dėl lietuviškos spaudos legalizavimo. Supratęs, kad jokiomis priemonėmis nepavyks nutautinti ir surusinti lietuvių, šį nutarimą tą pačią dieną patvirtino ir caras Nikolajus II. Taip beveik po 40 atkaklios kovos metų buvo viešai paskelbtas oficialus dokumentas, kuriuo įsakoma panaikinti visus anksčiau priimtus vyriausybės nutarimus ir potvarkius dėl lietuvių bei žemaičių rašto ir leisti šiuose leidiniuose vartoti, be rusiškojo, ir lotyniškąjį arba kitokį raidyną (Merkys, 1978, p. 247).

Tiesa, tai dar nereiškė, kad lietuviška spauda bus visai laisva, necenzūruojama, kad bus lengva išspausdinti

bet kokią knygą ar periodinį leidinį. Iš pradžių labai ilgai trukdavo spaudai parengtų bei iš užsienio įvežamų leidinių cenzūrinė kontrolė, aprobavimas. Būtent dėl to 1904 m. pasirodė tik keli nauji lietuvių periodiniai leidiniai. Leidinių steigimas kiek palengvėjo 1905 m. pradžioje, kai buvo išleisti keli laikini Rusijos vyriausybės nutarimai bei potvarkiai, susiję su knygų ir periodinių leidinių spausdinimu bei platinimu. Tačiau beveik iki 1919 m. Lietuvos spauda turėjo derintis prie Rusijos įstatymų: laikraščiai leisti reikėjo gauti valdžios leidimą, egzistavo cenzūra ir griežtų bausmių sistema. Vis dėlto ir 1905–1918 m. laikotarpiu Lietuvos spauda augo ir plėtėsi, skatino tautinį atgimimą (Urbanas, 2004, p. 112–160).

2. Tarpukario Lietuvoje

1918 m. vasario 16 d. paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, pradėjus kurti savarankišką valstybę, sparčiai ėmė steigtis nauji dienraščiai, savaitraščiai, laikraščiai, žurnalai, pastebimai didėjo jų svarba Lietuvos gyvenime. Netrukus buvo susirūpinta ir spaudos bei visuomenės santykių reguliavimu, periodinių leidinių leidyba, spausdinimu bei platinimu, redakcijose dirbančių spaudos darbuotojų veiklos reglamentavimu. Jau 1919 m. lapkričio 30 d. priimtas pirmasis Nepriklausomos Lietuvos Spaudos įstatymas, kurį pasirašė Valstybės prezidentas A. Smetona ir Ministras Pirmininkas E. Galvanauskas. Nors įstatymas buvo rengiamas sudėtingomis politinėmis ir ekonominėmis sąlygomis, kai Lietuvos nepriklausomybei buvo iškilusi reali užsienio grėsmė, o šalies viduje dar nebuvo jėgų jai atremti, tačiau jis atitiko kitų demokratinių Europos valstybių tokių įstatymų nuostatas ir užtikrino spaudos laisvę.

Pirmoji Lietuvos valstybės Spaudos įstatymo dalis buvo skirta spausdinimo ir spaudinių pardavinėjimo įstaigų darbo tvarkai reglamentuoti. Joje nustatytos taisyklės, kurių privalėjo laikytis spaustuvės ir kitos panašios įstaigos, išdėstyta spaudinių apskaitos, pardavinėjimo, knygynų bei skaityklų steigimo ir kontrolės tvarka, numatytos bausmės už įstatymo pažeidimus.

Antroji įstatymo dalis („Spauda“), sudaryta iš 15 straipsnių, reglamentavo periodinių leidinių leidimą, platinimą, leidėjų bei redaktorių veiklos apribojimą. Specialiu straipsniu panaikinti iki tol Lietuvoje galioję Rusijos spaudos įstatymai (žr. *Žurnalistika*, 1991, p. 48–49).

Įstatyme buvo nurodoma, kad kiekvieno periodinio spaudinio leidėjas arba redaktorius, norėdamas išspausdinti naują laikraštį arba žurnalą, turėjo prieš dvi savaites paduoti prašymą dėl leidimo gavimo apskrities ir miesto arba apskrities viršininkui, nurodant spaustuvę, leidinio pavadinimą, turinį, leidėjo ir redaktoriaus pavardes, adresus.

Periodinio leidinio atsakomuoju redaktoriumi galėjo būti tik Lietuvos pilietis, kurio teisės teismo sprendimu nebuvo susiaurintos ir kuris nebuvo teismo nubaustas už vagystę ar panašius asmens garbę žeminančius nusikaltimus. Be leidimo išspausdintas periodinis leidinys galėjo būti konfiskuojamas, o leidėjas, redaktorius ir spaustuvės vedėjas nubausti nuo 1000 iki 5000 auksinų bau-

domis arba (neturint kuo užsimokėti) areštu nuo 1 iki 3 mėnesių.

Laikraščiai ar žurnalai apskričių ir miestų arba apskričių viršininkai ir Valstybės gynėjai galėjo kelti bylas už nusikaltimus, numatytus Baudžiamajame Statute, taip pat už Lietuvos valstybės Konstitucijos pažeidimus. Iškelus bylą, Valstybės gynėjas galėjo pritarti apskrities ir miesto arba apskrities viršininko siūlymui sustabdyti periodinio leidinio spausdinimą ir platinimą arba jį atvesti. Tokia pati sankcija galėjo būti taikoma, jei leidinio redaktorius neatitiko įstatyme jam keliamų reikalavimų.

Vidaus reikalų ministrai buvo suteikta teisė uždrausti iš užsienio įvežti ir Lietuvoje platinti leidinius, „priešingus nepriklausomos Valstybės kūrimui“. Specialiais įstatymais buvo numatyta, apie ką draudžiama rašyti karo metu arba paskelbus karo stovį.

1922 m. priimtoje pirmojoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje buvo garantuojama žodžio ir spaudos laisvė, kartu nurodant, kad ši laisvė gali būti apribota „tik įstatyme numatytais atsitikimais, kada tai yra reikalinga dorai ar valstybės tvarkai apsaugoti“. Lygiai taip pat šis straipsnis buvo suformuluotas ir 1928 m. Konstitucijoje. 1938 m. priimtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje jis skambėjo kiek kitaip: „Valstybė saugo piliečių visuomeninio veikimo laisvę, ypač spaudoje, draugijose ir susirinkimuose, žiūrėdama, kad jis nebūtų veikiamas kenksminga Valstybei kryptimi“.

1926 m. birželio mėnesį Lietuvos Respublikos Prezidentu išrinkus K. Grinių, šalyje įsigalėjo tikra spaudos laisvė: laikraščiai bei žurnalai nebuvo cenzūruojami, leidėjų, redaktorių ir žurnalistų veikla nekontroliuojama. Tačiau po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo į valdžią atėjus tautininkams, Lietuvoje įsigalint diktatūrinio valdymo sistemai, pamažu imta riboti demokratines jos gyventojų teises, tarp jų ir žodžio bei spaudos laisvę. Tai atsispindėjo ir antrajame, 1935 m. priimtame (paskelbtas 1935 m. lapkričio 16 d. *Vyriausybės žiniuose*) Lietuvos Respublikos Spaudos įstatyme (žr. *Žurnalistika*, 1991, p. 51–55). Jis gerokai suvaržė spaudos laisvę, įteisino cenzūrą, įvedė tam tikrus apribojimus steigiant naujus leidinius, gaunant būtiną informaciją iš valstybės įstaigų.

Remiantis šiuo įstatymu laikraštį ar kitą periodinį leidinį buvo galima pradėti leisti tik gavus vidaus reikalų ministro leidimą, pateikus jam visus duomenis apie numatomą leisti leidinį. Periodinio leidinio redaktorių tvirtindavo vidaus reikalų ministras. Redaktorius turėjo būti Lietuvos pilietis, neteistas, ne jaunesnis kaip 24 metų amžiaus, gyvenantis Lietuvoje ir turįs aukštojo mokslo cenzą, žodžiu ir raštu mokąs lietuvių kalbą. Vidaus reikalų ministras valstybės ar tautos saugumo sumetimais turėjo teisę netvirtinti redaktoriaus kandidatūros, taip pat reikalauti atstatyti jau einantį savo pareigas redaktorių.

Spaustuvė, prieš išleisdama periodinį leidinį, turėjo jį pristatyti apskrities viršininkui, kuris „valstybės ar tautos saugumo arba kitų valstybės ar tautos reikalų sumetimais“ turėjo teisę sulaukyti spaudinį spaustuvėje. Pašalinus tokias kliūtis, apskrities viršininkas spaudinio su-

laikymą galėjo atšaukti. Galutinį sprendimą uždrausti leidinių platinti visur ar kai kuriose vietose arba konfiskuoti spaudinį turėjo teisę priimti vidaus reikalų ministras. Šie reikalavimai nebuvo taikomi valstybės laikraščiams.

Spaudinių kalbos grynumą ir taisyklingumą pavesta prižiūrėti švietimo ministrui, kuris apie pastebėtus pažeidimus turėjo informuoti vidaus reikalų ministrą. Už netaisyklinga ir negryna kalba leidžiamą leidinį buvo numatytos tokios baudos: leidėjo ir redaktoriaus išpėjimas, leidinio sustabdymas iki 3 mėnesių, leidinio uždarymas, leidinio konfiskavimas.

Vidaus reikalų ministras turėjo teisę sustabdyti periodinio leidinio leidimą, jei, nesuderinus su juo, buvo keičiama laikraščio programa bei leidimo duomenys, jei laikraštis likdavo be redaktoriaus arba redaktorių jo neredaguodavo, jei ministro reikalavimu redaktorių nebūdavo pašalintas. Valstybės ar tautos saugumo bei kitais sumetimais buvo galima laikraštį sustabdyti iki 6 mėnesių arba visai jį uždaryti. Laikraščio leidėjas, redaktorius ar spaustuvės vedėjas galėjo būti baudžiami ir piniginiomis bandomis. Reikėtų pasakyti, kad šių Spaudos įstatymo nuostatų valdžia griežtai laikydavosi: ketvirtajame dešimtmetyje labai padaugėjo laikraščių ir žurnalų, kurių leidyba buvo ne kartą nutraukta arba visai sustabdyta, o jų leidėjai bei redaktoriai nubausti.

Spaudos įstatyme taip pat buvo nustatyta užsieninių spaudinių tikrinimo ir platinimo Lietuvoje tvarka. Vidaus reikalų ministrui suteikta teisė juos uždrausti įvežti į Lietuvą, platinti visur ar kai kuriose vietose, sulaukyti arba konfiskuoti. Šis Spaudos įstatymas galiojo iki 1940 m. vidurio.

Nuo 1940 m. vidurio iki pat 1988 m. Lietuvoje jokios spaudos laisvės nebuvo. Ir vokiečių okupacijos (1941–1944 m.), ir sovietinės okupacijos bei aneksijos (1940–1941 ir 1944–1990 m.) laikotarpiais laikraščiams bei žurnalams išspausdinti reikėjo valdžios leidimo, visiems leidiniams įvesta griežta cenzūra. Pokarinėje Lietuvoje tik komunistų partija turėjo teisę ir galimybę leisti periodinius leidinius, steigti radijo ar televizijos stotis. Formaliai savo leidinius galėjo turėti kūrybinės sąjungos, atskiros žinybos, bet ir jos turėjo gauti leidimą iš Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto. Spaudos cenzūros funkcijas atliko „Glavlit“ – vyriausioji paslapčių spaudoje saugojimo valdyba, kuri, formaliai saugodama valstybines paslaptis, iš tikrųjų užsiėmė politine ir ideologine kontrolė.

3. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę

Tuoju po Antrojo pasaulinio karo spaudos laisve, kaip neatimama žmogaus teise, susirūpino tarptautinės organizacijos. Svarbiu dokumentu tapo 1950 m. Europos Tarybos priimta „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“ (1995 m. prie jos prisijungė ir Lietuva). Šios konvencijos dešimtajame straipsnyje skelbiama, jog „kiekvienas turi teisę laisvai reikšti savo mintis ir įsitikinimus. Tai teisė laisvai laikytis savo nuomonės, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas, valdžios pareigūnų netrukdomam ir nepaisant valstybės sienų“. Antroje šio straipsnio dalyje išdėstyti apriboji-

mai, kuriuos gali numatyti valstybė savo įstatymuose, siekdama apsaugoti žmogaus teises ir užtikrinti šalies saugumą. „Naudojimasis šiomis laisvėmis, kadangi tai susiję su pareigomis bei atsakomybe, – sakoma konvencijoje, – gali būti sąlygojamas tokių formalumų, sąlygų, apribojimų ar bausmių, kurias numato įstatymas ir kurios demokratinėje visuomenėje būtinos valstybės saugumo, teritorijos vientisumo ar viešosios tvarkos interesams apsaugoti, siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ir nusikaltimams, žmonių sveikatai bei moralei, taip pat kitų asmenų orumui ir teisėms apsaugoti, užkirsti kelią konfidencialios informacijos atskleidimui ar teisminės valdžios autoritetui ir nešališkumui garantuoti“ (žr. Žurnalisto laisvė ir atsakomybė, 1996, p. 7–8).

Tinkamos sąlygos tokioms nuostatomis įgyvendinti Lietuvoje susidarė tik devintojo dešimtmečio pabaigoje, šalyje prasidėjus Atgimimo sąjūdžiui. 1988–1989 m. Lietuvos spauda jau buvo mažiau priklausoma nuo Maskvos, plačiai buvo svarstomas gana demokratiškas Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas. O 1990 m. vasario 9 d. jį priėmus ir nuo kovo 1 d. jam įsigaliojus, teisę steigti periodinius leidinius turėjo valstybinės, politinės, visuomeninės, kooperatinės organizacijos, kūrybinės sąjungos, mokslo draugijos, religinės bendruomenės, taip pat atskiri Lietuvos piliečiai. Palankios sąlygos įgyvendinti šias nuostatas ir leisti įvairios pakraipos periodinius leidinius susidarė 1990 m. kovo 11-ąją – paskelbus Lietuvos Nepriklausomybės aktą.

Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas skelbė, jog Lietuvos piliečiai „turi teisę laisvai ir nekludomai reikšti savo pažiūras, nuomonę, skleisti žinias spaudoje ir kitose masinės informacijos priemonėse, gauti iš jų objektyvią informaciją kiekvienu valstybės ir visuomenės gyvenimo klausimu. Masinės informacijos priemonės laisvos ir necenzūruojamos“ (žr. Lietuvos masinės informacijos priemonės, 1992, p. 7). Žurnalistui buvo suteikta teisė rinkti informaciją ir ją skelbti, atsisakyti rašyti ir skelbti savo publikacijas, prieštaraujančias jo įsitikinimams, nepasirašyti rašinio, kurį jis pateikė, jei jo turinys redakcinio rengimo metu buvo iškraipytas, užsirašinėti bei naudotis audiovizualinėmis technikos priemonėmis. Vykdydamas savo pareigas, žurnalistas turėjo teikti objektyvią informaciją, gauti asmens arba jo teisėtą atstovų sutikimą skleisti per visuomenės informavimo priemones žinias apie jo asmeninį gyvenimą (tokio sutikimo nereikėjo, kai buvo būtina apginti valstybės, visuomenės bei kitų asmenų teises ir teisėtus interesus), pranešti redaktoriui, jeigu informacijos sklaidymas prilygtų valstybinės ar kitokios įstatymu saugomos paslapties pagarsinimui, atsisakyti vykdyti redaktoriaus pavedimą, jeigu tai susiję su įstatymo pažeidimu, gerbti asmenų, valstybinių ir visuomeninių organizacijų teises bei teisėtus interesus, laikytis profesinės etikos normų. Įstatymas taip pat įpareigojo saugoti informacijos šaltinio paslaptį, paneigti paskelbtas žinias, kurios žemina žmogaus garbę ir orumą ir neatitinka tikrovės. Tokias žinias paskelbusi informacijos priemonė turėjo atlyginti moralinę žalą.

Norėdama įsteigti visuomenės informavimo priemonę, organizacija ar konkretus asmuo jas registruojančiai organizacijai (specialiai įsteigta Vidaus reikalų ministerijos Spaudos kontrolės valdybai, vėliau – Visuomenės informavimo priemonių valdybai prie Teisingumo ministerijos) turėjo pateikti prašymą ir reikiamus duomenis apie būsimą informacijos priemonę.

1996 m. Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymą pakeitė Lietuvos Respublikos Visuomenės informavimo įstatymas, priimtas tų metų liepos 2 d. (įsigaliojo nuo liepos 26 d.). Jis nustatė viešosios informacijos gavimo, parengimo, platinimo tvarką ir viešosios informacijos rengėjų, platintojų, jų savininkų ir žurnalistų teises bei atsakomybę, pateikė pagrindines sąvokas ir apibrėžimus (žr. Žurnalistų žinios, 1997, 11, p. 3–6). Šiuo įstatymu panaikinta minėta Visuomenės informavimo priemonių valdyba, turėjusi teisę ne tik išduoti steigimo liudijimus, bet ir bausti, net uždaryti informacijos priemones. Vykdamas naują įstatymą įsteigtos žiniasklaidos priemonės registruojamos Lietuvos Respublikos įmonių rejestre be išankstinio kokio nors valstybės valdžios ar valdymo institucijos leidimo, o periodinių leidinių pavadinimai – kaip prekių ženklai Prekių ir paslaugų ženklų įstatymo nustatyta tvarka. Vietoj buvusios valstybinės kontrolės, šiame įstatyme numatyta žiniasklaidos susireguliuojančioji sistema, į kurią įeina Žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksas, Žurnalistų ir leidėjų etikos komisija bei Žurnalistų etikos inspektorius. Visuomenės informavimo priemonių padarytas klaidas, pirmiausia šio Kodekso pažeidimus, nagrinėja Vyriausybės paskirtas Žurnalistų etikos inspektorius ir iš žurnalistinių organizacijų atstovų sudaryta Žurnalistų ir leidėjų etikos komisija. Šios institucijos siekia, kad žiniasklaidos priemonė, išplatinusi tikrovės neatitinkančias žinias, žeidžiančias žmogaus garbę ir orumą, paskelbtų paneigimą ir jo atsiprašytų. Jei tai padaryti atsisakoma, nukentėjęs asmuo turi teisę kreiptis į teismą, kuris gali priteisti atlyginti padarytą moralinę žalą tam tikra pinigų suma.

4. Kuriant demokratinę pilietinę visuomenę

Visuomenės informavimo priemonės ir žurnalistai savo veikloje vadovaujasi Konstitucija ir įstatymais, „taip pat humanizmo, lygybės, pakantos, pagarbos žmogui principais, gerbia žodžio, kūrybos ir sąžinės laisvę, nuomonių įvairovę, laikosi žurnalistų profesinės etikos normų, padeda plėtoti demokratiją, visuomenės atvirumą, skatina visuomenės pilietiškumą ir valstybės pažangą, stiprina nepriklausomybę, ugdo tautinę kultūrą ir dorovę“. Visuomenės informavimo įstatymas numato nemažai žiniasklaidos priemonių veiklos apribojimų, siekiant apginti piliečių teises. Draudžiama skelbti informaciją, kuri ragina prievarta keisti konstitucinę santvarką, kėsintis į šalies teritorinį vientisumą, kurstyti karą, tautinę, rasinę, religinę nesantaiką. Neleidžiama skelbti informacijos, kuri neatitinka tikrovės ir žemina žmogaus garbę bei orumą, taip pat žinių apie žmogaus privatų gyvenimą be jo sutikimo. Visuomenės informavimo priemonėms draudžiama platinti pornografiją. Informacijos priemonės veiklą gali nutraukti arba su-

stabdyti jos savininkas arba teismas, jeigu ji pažeidžia atitinkamus įstatymo straipsnius.

Visuomenės informavimo įstatymas griežtai draudžia bet kokias cenzūros formas bei persekiojimą už kritiką. Valstybinės valdžios institucijos negali visuomenės informavimo priemonių versti platinti jų informaciją, išskyrus įstatymo numatytus atvejus. Šio įstatymo pagrindinės nuostatos išliko ir 2000 m. rugpjūčio 29 d. priimtoje Lietuvos Respublikos Visuomenės informavimo įstatymo naujoje redakcijoje (žr. Žurnalistų žinios, 2000, 9, p. 1–8). 4 straipsnyje, skirtame spaudos (informacijos) laisvei, sakoma, jog „kiekvienas asmuo turi teisę laisvai reikšti savo mintis ir įsitikinimus. Ši teisė apima laisvę laikytis savo nuomonės, taip pat įstatymų numatytais sąlygomis ir tvarka rinkti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas“. 8 straipsnyje įteisinta informacijos šaltinio paslaptis: „Viešosios informacijos rengėjas, platintojas, viešosios informacijos rengėjo ir (ar) platintojo savininkas, žurnalistas turi teisę išsaugoti informacijos šaltinio paslaptį, neatskleisti informacijos šaltinio“. Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2002 m. priimtame nutarime paaiškino, jog informacijos šaltinio paslaptis, remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, negali būti absoliuti, iškelta aukščiau visų žmogiškųjų vertybių, visuomenės ir žmogaus teisių bei interesų: teismo sprendimu ji gali būti atskleista. 10 straipsnis reglamentuoja informacijos laisvės apsaugą: „1. Valstybės ir savivaldybių institucijoms ar įstaigoms, viešosios informacijos rengėjų ir (ar) platintojų veiklą reglamentuojančioms institucijoms draudžiama savo teisės aktais apriboti įstatymais apibrėžtą informacijos laisvę. 2. Viešosios informacijos cenzūra Lietuvos Respublikoje draudžiama. Draudžiami bet kokie veiksmai, kuriais siekiama kontroliuoti visuomenės informavimo priemonėse skelbiamos informacijos turinį iki šios informacijos paskelbimo“. 14 straipsnyje įteisinta žmogaus privataus gyvenimo apsauga: informaciją apie privatų gyvenimą galima skelbti tik to žmogaus sutikimu ir jeigu informacijos paskelbimas nedaro jam žalos, taip pat kai kuriais kitais įstatyme apibrėžtais atvejais.

Panašiai spaudos laisvės garantijos išdėstytos ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Jos 25 straipsnyje sakoma, kad „laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai. Laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos, prievartos bei diskriminacijos kurstymu, šmeižtu ir dezinformacija“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992).

Taigi šalies Konstitucijoje, Visuomenės informavimo įstatyme, kituose įstatyminiuose aktuose juridiskai įtvirtinta žodžio, spaudos ir informacijos laisvė – teisė žurnalistiką, žiniasklaidos priemonės laisvai naudoti visos visuomenės interesams tenkinti, socialinei, politinei, ekonominei bei kultūrinei pažangai spartinti. Tačiau norint įgyvendinti žurnalistinės veiklos laisvės principus praktiškai, būtina pasiekti, kad spauda, radijas, televizi-

ja, kitos visuomenės informavimo priemonės būtų laisvos ir nepriklausomos ne tik juridiniu, bet ir socialiniu, politiniu, ekonominiu, administraciniu požiūriais. Deja, neretai vienas žmogus ar bendrovė turi savo nuosavybėje ne vieną laikraštį, žurnalą, radijo ar televizijos stotį, leidyklą, platinimo organizacijų. Tokiu atveju spaudos laisvė yra tarsi laisvė tiems, kuriems ta žiniasklaida priklauso. Laisvė nėra kiek ne realesnė, kai žiniasklaida priklauso nuo didžiųjų reklamos užsakovų, kai redaktoriams liepiama padidinti pelną iki reikiamo dydžio arba įsakoma remti vieną partiją ir puliti kitą. Neatsitiktinai vis didėjančią žiniasklaidos priemonių koncentraciją, politinius ir komercinius motyvus, besiplečiančius paslapčių sąrašus daugelis redaktorių ir žurnalistų vertina kaip laisvės apribojimą.

Kiekvienas žurnalistas taip pat turi jausti atsakomybę už savo veiklą: už pateiktos ir paskelbtos informacijos kokybę, tikrovės faktų teisingumą, socialines kūrybinio darbo pasekmes. Žurnalistinės veiklos laisvė reiškia ne tik būtinumą suvokti gamtos ir visuomenės raidos dėsnius, jais teisingai vadovautis praktikoje, bet ir jausti moralinę atsakomybę už konkrečius darbo rezultatus. Norėdama visuomenėje įtvirtinti sąžiningo, pareigingo bei atsakingo žurnalisto profesinį vardą, Lietuvos žurnalistų sąjunga pasiūlė Visuomenės informavimo įstatyme pakeisti profesionalaus žurnalisto statuso apibrėžimą (dabar žurnalistu laikomas „asmuo, kuris profesionaliai renka, rengia ir teikia medžiagą viešosios informacijos rengėjui savo iniciatyva ar pagal sutartį su rengėju arba jo pavedimu ir (ar) yra žurnalistų profesinio susivienijimo narys“), būtinai pažymint, jog žurnalistas – tai asmuo, turintis aukštąjį žurnalistinį išsimokslinimą, dirbantis pagal darbo sutartį visuomenės informavimo priemonėje žurnalistinį darbą arba priklausantis profesionaliam žurnalistų susivienijimui, kurio nariai įpareigoti laikytis Žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso normų.

Visiškai suprantama, kad valstybė, jos Konstitucija, žurnalistams garantuodama žodžio ir spaudos laisvę, turi rūpintis ir visų kitų gyventojų laisvę, teisėmis ir pareigomis, apsaugoti juos nuo šmeižto, melo, pažeminimo, neteisingos kritikos ir prasimanymų. Spauda, radijas ir televizija, nors ir laikoma ketvirtąja valdžia, irgi turi paklusti įstatymams, gerbti visų piliečių teises ir pareigas. Deja, dar gana dažnai mūsų žiniasklaida nesiškai su žmogaus teisėmis, yra tendencinga, skelbia tikrovės neatitinkančią informaciją, žinias, žeminančias asmens garbę ir orumą, pateikia informaciją apie žmogaus privatų gyvenimą be jo sutikimo, vengia paneigti arba patikslinti neteisingą, klaidinančią informaciją (žr. Žurnalistų žinios, 2003, 8, p. 11–13). Kol kas per mažai daroma, kad žodžio ir spaudos, žiniasklaidos priemonių laisvę papildytų skaitytojų, žiūrovų bei klausytojų laisvė rinktis, nagrinėti ir daryti savo išvadas, kas yra būtina kuriant pilietinę visuomenę.

Išvados

1. Spaudos laisvė – tai teisė reikšti mintis, nuomones ir teikti informaciją viešai, netrukdomai, be jokių valdžios nustatytų apribojimų, žodžiu arba per spaudą. Ji yra neatskirama visos laisvių sistemos demokratinėje

visuomenėje dalis: jeigu nėra spaudos ir žodžio laisvės, paprastai būna apribotos arba visiškai ignoruojamos ir visos kitos laisvės.

2. Spaudos laisvės idėja atsirado XVII a. pradžioje Anglijoje, pirmasis spaudos laisvės įstatymas priimtas 1766 m. Švedijoje. Žodžio ir spaudos laisvės principai deklaruoti 1789 m. Prancūzijoje priimtoje Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje, 1791 m. JAV įsigaliojusioje Pirmojoje konstitucijos pataisoje, vėliau – daugelio Europos šalių konstitucijose. Paskutiniajame XX a. dešimtmetyje daugelyje pasaulio valstybių jau buvo praktiškai garantuota žodžio ir spaudos laisvė. Vienose jų žiniasklaida buvo visiškai laisva, kitose – iš dalies laisva, tačiau beveik trečdalyje šalių ji dar nebuvo laisva.

3. Lietuvių spauda, kovodama dėl savo laisvės, nuėjo ilgą kelią. XIX a. antroje pusėje Lietuvos, tuo metu buvusios Rusijos imperijos sudėtinė dalimi, laikraščiai ir žurnalai pradėti leisti spaudos draudimo (1864–1904 m.) sąlygomis, kai bet kokia raštija lotyniškais rašmenimis Lietuvoje buvo uždrausta. Todėl lietuviška spauda buvo leidžiama Mažojoje Lietuvoje (daugiausia Tilžėje) ir nelegaliai gabenama į Didžiąją Lietuvą. Užsienyje lietuvių kalba išspausdintų ir į Lietuvą nelegaliai įvežamų knygų bei periodinių leidinių srautas ypač išaugo XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje ir XX a. pradžioje. Tuo metu Lietuvoje labai padidėjo nepasitenkinimas lietuviškos spaudos draudimu bei pačia caro valdžia, sustiprėjo demokratinis nacionalinis judėjimas už lietuvių spaudos ir tikėjimo laisvę, kova už gimtosios kalbos teises mokykloje ir valstybinėse įstaigose. Visa tai privertė carinės Rusijos administraciją 1904 m. gegužės 7 d. (senuoju stiliumi – balandžio 24 d.) priimti nutarimą dėl lietuviškos spaudos legalizavimo. Tiesa, tai dar nereiškė, kad lietuviška spauda bus visiškai laisva, necenzūrojama, kad bus lengva išspausdinti knygą ar periodinį leidinį. Dar beveik iki 1919 m. Lietuvos spaudoje turėjo derintis prie Rusijos įstatymų: kad galima būtų spausdinti laikraštį, reikėjo gauti valdžios leidimą, egzistavo cenzūra ir griežtų bausmių sistema. Vis dėlto ir 1905–1918 m. laikotarpiu Lietuvos spauda augo ir plėtėsi, skatino tautinį atgimimą.

4. 1918 m. vasario 16 d. paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, pradėjus kurti savarankišką valstybę, ėmus steigti naujus dienraščius, savaitraščius, laikraščius, žurnalus, susirūpinta ir spaudos bei visuomenės santykių reguliavimu, periodinių leidinių leidyba, spausdinimu bei platinimu, redakcijose dirbančių spaudos darbuotojų veiklos reglamentavimu. 1919 m. priimtas pirmasis Nepriklausomos Lietuvos Spaudos įstatymas atitiko kitų demokratiškos Europos valstybių tokių įstatymų nuostatas ir užtikrino šalyje spaudos laisvę. 1922 m. priimtoje pirmojoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje buvo garantuojama žodžio ir spaudos laisvė, kartu nurodant, kad ši laisvė gali būti apribota „tik įstatyme numatytais atsitikimais, kada tai yra reikalinga dorai ar valstybės tvarkai apsaugoti“. 1926 m. birželio mėnesį Lietuvos Respublikos Prezidentu išrinkus K. Grinių, šalyje įsigalėjo tikra spaudos laisvė: laikraščiai bei žurnalai nebuvo cenzūrojami, leidėjų, redaktorių ir žurnalistų veikla nebuvo kontroliuojama. Tačiau po 1926 m. gru-

džio 17 d. perversmo į valdžią atėjus tautininkams, Lietuvoje išgalint diktatūrinio valdymo sistemai, pamažu imta riboti ir demokratines jos gyventojų teises, tarp jų ir žodžio bei spaudos laisvę. Tai atsispindėjo ir antrajame, 1935 m. priimtame Lietuvos Respublikos Spaudos įstatyme, kuris gerokai suvaržė spaudos laisvę, įteisino cenzūrą, įvedė tam tikrus apribojimus steigiant naujus leidinius, gaunant būtiną informaciją iš valstybės įstaigų. Nuo 1940 m. vidurio iki pat 1988 m. Lietuvoje jokios spaudos laisvės nebuvo.

5. 1990 m. kovo 11 d. paskelbus Lietuvos Nepriklausomybės aktą, tais pačiais metais priėmus Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymą, Lietuvoje žiniasklaidos priemonės tapo laisvos ir necenzūruojamos. Šiame Spaudos įstatyme ir vėliau (1992 m.) priimtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje skelbiama, jog Lietuvos piliečiai turi teisę laisvai ir nekludomai reikšti savo pažiūras, nuomonę, skleisti žinias spaudoje ir kitose masinės informacijos priemonėse, gauti iš jų objektyvią informaciją kiekvienu valstybės ir visuomenės gyvenimo klausimu. Tokios nuostatos išliko ir 1996 m. Spaudos įstatymą pakeitusiame Visuomenės informavimo įstatyme bei 2000 m. priimtoje jo naujoje redakcijoje, kur sakoma: „Kiekvienas asmuo turi teisę laisvai reikšti savo mintis ir įsitikinimus. Ši teisė apima laisvę laikytis savo nuomonės, taip pat įstatymų numatytais sąlygomis ir tvarka rinkti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas“.

6. Visuomenės informavimo priemonės ir žurnalistai savo veikloje vadovaujasi Konstitucija ir įstatymais, taip pat humanizmo, lygybės, pakantos, pagarbos žmogui principais. Jie privalo gerbti žodžio, kūrybos ir sąžinės laisvę, nuomonių įvairovę, laikytis žurnalistų profesinės etikos normų, padėti plėtoti demokratiją, visuomenės atvirumą, skatinti visuomenės pilietiškumą ir valstybės pažangą, stiprinti nepriklausomybę, ugdyti tautinę kultūrą ir dorovę. Spauda, radijas ir televizija, kaip ketvirtoji valdžia, irgi turi paklusti įstatymams, gerbti visų piliečių teises ir pareigas. Deja, dar gana dažnai mūsų žiniasklaida nesiskaito su žmogaus teisėmis, yra tendencinga, skelbia tikrovės neatitinkančią informaciją, žinias, žeminančias asmens garbę ir orumą, pateikia informaciją apie žmogaus privatų gyvenimą be jo sutikimo, vengia paneigti arba patikslinti neteisingą, klaidinančią informaciją. Kol kas per mažai daroma, kad žodžio ir spaudos, žiniasklaidos priemonių laisvę papildytų skaitytojų, žiūrovų bei klausytojų laisvė rinktis, nagrinėti ir daryti savo išvadas, kas yra būtina kuriant demokratinę pilietinę visuomenę.

Gauta 2004 11 03

Pasirašyta spaudai 2004 12 20

Spausdinti rekomendavo: prof. Vikt. Urbonas,
doc. A. Katkus

Literatūra

- Lietuvos Respublikos Konstitucija. (1992). Vilnius, 119 p.
Lietuvos Respublikos Visuomenės informavimo įstatymas. Nauja redakcija. (2000). *Žurnalistų žinios*, rugsėjo 27, p. 1–8.
Merkys, V. (1978). *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (iki 1904 m.)*. Vilnius, 276 p.

- Meškauskaitė, L. (2004). *Žiniasklaidos teisė*. Vilnius, 320 p.
Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas. (1990). *Lietuvos masinės informacijos priemonės*. Vilnius, 1992, p. 7–15.
Urbonas, V. (2004). *Lietuvos žurnalistikos istorija*, 1 d. Klaipėda, 178 p.
Vėbra, R. (1996). *Lietuviškos spaudos draudimas. 1864–1904. Istorijos bruožai*. Vilnius, 276 p.
Visuomenės informavimo įstatymas. (1996). *Žurnalistų žinios*, 1997, lapkričio 5, p. 3–6.
Zinkevičius, Z. (1992). *Lietuvių kalbos istorija*, t. 5. Vilnius, 350 p.
Žurnalistika. (1988/1989). Kn. 17–18. Vilnius, 1991, 104 p.
Žurnalistikos enciklopedija. (1997). Vilnius, 607 p.
Žurnalistikos laisvė ir atsakomybė. (1996). Vilnius, 134 p.
Žurnalistų etikos inspektorius Romo Gudaičio žiniasklaidos apžvalga. (2003). *Žurnalistų žinios*, rugpjūtis, p. 11–13.

FREE PRESS AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION OF A CIVIC SOCIETY

Vytas Urbonas

Summary

The article approaches the state of free press in Lithuania during various historic periods. Struggling for its freedom the Lithuanian press has gone a long and complicated way. The edition of Lithuanian newspapers and periodicals was started in the second half of the 19th century, under the conditions of the press ban (1864–1904), when any writing in Latin characters was banned in Lithuania – a constituent part of the Russian Empire at that time. Therefore Lithuanian publications were printed outside Lithuania, mainly in Tilžė (Tilsit). The printing of first Lithuanian publications abroad significantly impeded the development of periodicals, inhibited the distribution of printed editions in Lithuania itself. Such situation, however, had a positive consequence as well. The first genuine Lithuanian periodicals the *Aušra*, the *Šviesa*, the *Varpas*, the *Ūkininkas* were edited without any censorship, their editors and authors didn't have to conciliate to the demands of the authorities, they were free to criticize the Russian administration and local functionaries without any restrictions.

In Lithuania the tsarist Russian authorities persecuted readers, contributors and spreaders of the illegal Lithuanian publications, they were often arrested and punished by different means. But all this only increased the hostility of Lithuanians against tsarism and mustered them up for the sacred rights of the nation. Therefore in 1904 Russia was compelled to abrogate the ban of Lithuanian press. Though the periodicals published in Lithuania were still severely censored and not free, in the period of 1905–1918 Lithuanian press built up and developed, and spurred on the national revival.

After declaration of Lithuanian independence on February 16th, 1918 a self-dependent state was started to develop, and soon a concernment regarding the regulation of the relations between the press and the public emerged. The first Lithuanian Press Law was passed as early as November 30, 1919, and in 1922 the first Constitution of the Republic of Lithuania was enacted securing the freedom of speech and press, noting at the same time that this freedom can be restricted only in cases

provided by law. Yet after the Russian occupation of 1940 till 1988 there was no free press in Lithuania.

With the start of the Revival movement in 1988–1989 the Lithuanian press was less dependent on the authorities, and after enactment of the Law on press and other media on February 9, 1990 the Lithuanian mass communication was free and uncensored. The freedom of press and speech is also ensured in the Lithuanian Constitution enacted in 1992, and in the Law on public information enacted in 1996. In this Law on public information requirements are set, that Lithuanian mass media and press have to follow the Constitution and other laws, also humanistic, equality, tolerance, respect for human principles, show deference to free speech, creation and freedom of conscience, stick to journalist's professional ethics, help to develop democracy, public honesty, motivate public spirit and state progress, strengthen independence, develop national culture and moral. It is prohibited for mass communication to publish information, which under compulsion instigates to change constitutional system, encroach on national territorial entity, foments the war, national, racial and con-

fessional strife. It is forbidden to spread information, which are unfaithful and degrades human honour and dignity. The Law on public information strongly prohibits any censor forms and persecution for criticism.

The key provisions of this Law remained till the new edit of the Law on public information enacted on August 29th, 2000. The new edit says, that "each person has a right freely express one's thought and belief, (...) stick to one's opinion, also collect, gain, spread information and ideas under the conditions of the Law", "sponsor of public information, (...) journalist has a right to keep a secret of repository, not announce repository". But information about private life is allowed to announce only with permission of this person if announcement of information not injures person. By ensuring in the Constitution the freedom of speech and press for newsmen the Lithuanian state is also concerned about the freedom, rights and duties of all other citizens of the country, seeks to protect them against any libel, falsehood, unfair critique and fabrication. All this is essential for the formation of a civic society.